

LA FOSSA DE CERVERA, EXEMPLE DE DIGNIFICACIÓ D'UN ESPAI PÚBLIC DE MEMÒRIA

La majoria dels estats democràtics actuals han impulsat una recuperació dels espais de dol i enterrament per a les persones que van patir repressió, que van desaparèixer durant els conflictes polítics o militars del segle xx o bé per als soldats que van caure en les diferents guerres que colpiren el nostre passat més recent. La localització, identificació i dignificació d'aquests espais són símptomes de qualitat democràtica i són processos socials, polítics, culturals i patrimonials necessaris d'afrontar per tal de poder reparar el màxim possible les víctimes. Tota fossa o enterrament irregular fruit d'un procés de violència conté una casuística complexa, conflictiva i no sempre de fàcil actuació. En molts casos aquests espais i les víctimes que hi reposen esdevenen incòmodes per a algunes administracions que no volen afrontar el passat dolorós. D'exemples n'hi ha milers, però l'important és actuar amb coneixement i garanties de justícia, reparació i dignificació. Obrir una fossa sense estudis i recerca previs, fer-ho per decisió arbitrària, per precipitació o per pura publicitat política és imprudent i perillós, pel simple fet d'obrir-la solament i no poder donar resposta a les mil preguntes que se'ns generaran durant tot el procés. En molts casos, en què el perill de crear falses expectatives o la impossibilitat de no saber la identitat de cap de les víctimes allà enterrades és molt elevat, val més endegar un procés de preservació de l'espai, protecció i recerca per poder tenir més informació abans d'actuar.

Al partir de 1954, Alemanya va realitzar una política de dignificació dels soldats caiguts durant la Segona Guerra Mundial. La majoria foren identificats i dipositats en cementiris col·lectius creats *ex novo* com a espais de dol. Dels que no van poder ser identificats també una creu o una placa en blanc en marca les restes, que en molts casos no són completes. Però els espais, àdhuc en països i territoris estrangers, van anar proliferant com a cementiris i espais de memòria. No foren uns espais gaire reivindicats per a cerimonials i commemoracions, ja que la Werchtmach i els soldats de l'exèrcit nazi mai han estat un orgull per a la democràcia alemanya, però tot i així els cementiris alemanys de la batalla de Normandia (més de 70.000 soldats hi

són inhumats) o els de l'interior del seu territori com a Wewelsburg o Berlín mateix, són espais de memòria, amb noms identificats i informació històrica per evitar l'oblit i l'amnèsia. Per altra banda, les víctimes de les barbàries i dictadures, els resistents o els soldats aliats, en diverses formes, memorial, espais de dol, cementiris, fosses o museus memorial, són commemorades i recordades públicament, en el marc del patrimoni públic i com un procés de memòria democràtica arreu d'Europa i del món. En aquestes reposa el llegat dels nostres espais socials de llibertat.

En canvi, sembla que alguns estats encara són molt reticents a actuar sobre les fosses comunes i els enterraments irregulars dels seus conflictes interns. Sabem que és el cas de l'Estat espanyol, on l'actuació sobre les fosses ha estat i recaigut —com ho va ser als primers anys de la democràcia— en mans dels familiars o associacions. Els darrers anys, hi ha hagut una proliferació de lleis autonòmiques de memòria que inclouen una política seriosa i professional de dignificació i exhumació de fosses (cito, per exemple, la llei d'Andalusia i la llei de Navarra com a casos que cal tenir en compte). La llei espanyola i la llei catalana, sense entrar en detalls, necessiten actualitzacions i un pla director executiu que no les deixi en paper mullat com durant els darrers deu anys. Igualment, antropòlegs i historiadors experts en el tema han anat actuant en més de mil fosses a voltes d'esquena o en paral·lel de les administracions incòmodes. No és lloc per estendre's sobre aquest fet, però vivim en un país on la fossa més gran de la vergonya a la vall de Cuelgamuros encara s'erigeix com a monument nacional sense rebre cap tipus d'actuació o intervenció i sense una política seriosa de recerca i identificació de les més de 30.000 víctimes que hi reposen. És solament un exemple. Així doncs, per manca d'una política general amb una visió professional i panoràmica, també a Catalunya, les dignificacions de fosses comunes han estat distintes i aleatòries depenent dels casos, els territoris i, sobretot, dels actors implicats en el procés de treball.

La memòria com a procés té un bon exemple de recerca i dignificació d'una fossa comuna de la Guerra Civil al cementiri de Cervera. Són molts i múltiples els factors que ens fan afirmar que la recuperació i dignificació d'aquest espai memorial ha estat exemplar i reeixit. Ara, en perspectiva i després de més d'una dècada complicada en el marc de les polítiques públiques de memòria al nostre país, encara ho podem confirmar i reafirmar amb més convenciment. Algunes reflexions se'ns imposen necessàries.

Desenterrar l'oblit

En aquest cas, és innegable que la recuperació d'un espai memorial i la identificació nominal i documental de les víctimes de la fossa responen a un procés. Sense creure gaire en tòpics, fa anys que m'heu sentit asseverar que quan endeguem un projecte o procés memorial que requereix plantejar successos traumàtics i violents del passat, s'ha de conèixer abans d'actuar. Aquest *conèixer* implica recerca històrica i coneixement dels fets, domini de l'espai on s'ha d'actuar i conèixer els actors socials i polítics que l'envolten, entre d'altres. *L'alma mater* d'aquest procés ha estat l'historiador i amic Jordi Oliva. Amb en Jordi vam començar a plantejar la dignificació de l'espai un cop ell ja havia realitzat un exhaustiu estudi documental de les persones que havien estat enterrades en aquell indret del cementiri. Aquella recerca estava emmarcada en un projecte de pàgina web pionera amb el cens de víctimes de la Guerra Civil a la Segarra, exemple comarcal del macroprojecte també coordinat per en Jordi Oliva i impulsat pel mestre i amic Josep Benet, el d'*El cost humà de la Guerra Civil a Catalunya. El cost humà de la Guerra Civil*, com a eina de treball, ens va proporcionar i ens proporcionarà dades i microdades sobre desapareguts, localització de fosses, llocs i causes de defunció i enterrament de milers de víctimes directes i indirectes de la Guerra Civil en moltes comarques de Catalunya; d'aquí que la informació d'aquesta gran recerca és tan útil i necessària. A partir d'aquelles dades i aquella recerca fou quan s'endegà el procés de recuperació de l'espai físic memorial.

Amb el nom de més de 400 víctimes i l'espai localitzat mitjançant proves arqueològiques de l'indret, hauria estat una negligència no actuar i endegar un procés memorial de dignificació, identificació i preservació de l'espai del cementiri fins a convertir-lo en un lloc de memòria públic. Encara recordo una de les primeres converses, quan tot just dissenyàvem el Pla d'Espais de Memòria de Catalunya —aniquilat per una i altra administració en els darrers deu anys—, en la qual en Jordi Oliva m'insistia en el projecte ja que l'Ajuntament volia construir nous nínxols en l'espai perimetral de la fossa. Ho recordo com un dels factors clau a l'hora d'activar també l'Ajuntament i acollir el projecte com un dels prioritaris dins la que esdevindria aleshores la Xarxa d'Espais de Memòria de Catalunya.

L'objectiu des del principi fou rememorar, recordar i recuperar la identitat, en la mesura que fos possible, de les persones enterrades en aquell espai. Tasca que fou possible complementant el treball de recerca rigorós amb unes eines metodològiques ben aplicades. Dignificar i preservar aquell espai esdevingué un imperatiu cap a les famílies i les mateixes persones en-

terrades: què i com intervenir en l'espai que preservàvem, i com es complementava amb el deure de donar nom als sense nom. El projecte es convertí en un treball memorial reeixit: de reparació i de dol en primer lloc, familiar i íntim, però que amb els anys i el temps ha esdevingut públic i col·lectiu. Cervera representà aquest pas de la memòria íntima cap a la pública.

Ara la fossa de Cervera esdevé un espai de commemoració, públic i consolidat que amb el temps i dedicació ha sobreviscut, ha mantingut la senyalització i la informació sobre l'indret de memòria, alhora que intenta cada any i amb diverses accions activar la societat actual i les noves generacions i fer-los aprendre i reflexionar. És un espai que ens ajuda a tots —neòfits i experts— a combatre la ignorància i aprofundir en la construcció del futur basada en el coneixement del passat, a través de l'indret i l'espai mateix i mitjançant la inscripció dels noms que van estar soterrats tants anys.

Tots aquests elements han estat presents en la dignificació de la fossa comuna del cementiri municipal de Cervera. Un exemple que hauria hagut de servir de model aplicable a altres actuacions arreu de Catalunya, encara que la realitat i les actuacions en altres fosses ens indiquen el contrari. En el cas de Cervera, la recerca, sumada a la localització arqueològica de la fossa per delimitar-ne l'àrea, ha fet innecessària la inhumació de les restes. A partir d'una intervenció arquitectònica i artística senzilla, però singular, el límit de la fossa fou preservat sempre més com un espai de dol ja situat dins un cementiri i, per tant, també un espai de memòria públic i digne. Un passadís de ferro oxidat ens aboca al passeig lateral de la fossa que duu el visitant cap a un espai final de reflexió poètica individual davant d'un ametller, símbol del conreu mediterrani de la Segarra. Aquesta actuació manté viu el record del conflicte que no victimitza, sinó que recorda i reconeix que les lluites i els conflictes són l'origen del triomf de les llibertats actuals.

Cada espai de dol, cada fossa, cada cementiri o lloc d'enterrament col·lectiu mereix un tracte sensible i especial, però Cervera ens ha permès exemplificar la importància de donar una perspectiva patrimonial a aquests espais, especialment dolorosos individualment i col·lectivament. La memòria pública i els seus espais s'han de conèixer i visitar, s'hi ha d'aplicar la pedagogia més actual i s'han de promoure i promocionar. Per això, i amb la complicitat de diverses persones, de les quals puc destacar en Xavier Baulies, vam poder senyalitzar aquests espais de memòria dins el Pla Territorial de Carreteres. Des de la distància ho mirem molt positivament i, malgrat que en algun moment se'ns va titllar dels «que senyalitzen fosses a la carretera»,

Desenterrar l'oblit

fou un exemple de com es podia complementar i «marcar» un espai patrimonial de memòria des de les vies públiques i des de la promoció cultural. Sortosament, aquest menyspreu ha estat substituït aquests anys per l'acció de les entitats locals i del grup de les famílies de les víctimes que any rere any han mantingut i dignificat la memòria d'aquest espai tan emblemàtic. Aquestes persones ara fa més de deu anys van poder localitzar els seus parents d'altres indrets d'Espanya i van consolidar el dia de la commemoració cada primer dissabte del mes de setembre —recordo ara també aquell primer emotiu acte del 5 de setembre de 2008— d'una forma triada expressament i d'acord amb els familiars de les víctimes. La memòria i la dignitat mereixen una especial remembrança pública i col·lectiva, diferent de la del culte privat i íntim als morts, per això no es va escollir el primer de novembre. La fossa del cementiri de Cervera no és un espai de memòria més, és l'Espai on conflueix un especial procés memorial resumit anteriorment. Aquest, si se'm permet, va tenir un punt també àlgid quan amb en Jordi Oliva vam decidir incloure un fitxer memorial adherit al monument, en l'espai obert de la fossa, a l'aire lliure, amb una fitxa física per a cada víctima, fet que completa un cercle simbòlic i també reparador molt important i no sempre fàcil d'aconseguir en els espais de dol o enterrament. Aquest fet ha demostrat l'especial sensibilitat i sobretot la virtut pública de tots els actors implicats en aquesta paradigmàtica actuació memorial a Cervera.

Jordi Guixé i Coromines

Director de l'Observatori Europeu de Memòries
Universitat de Barcelona